

ТЕМА № 1

Міжнародно-правові засади співробітництва України з суб'єктами міжнародного права, включаючи питання визнання. Роль і значення (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини для правової системи України

Питання теми:

Вступ.

1. Основні принципи міжнародного права.
 2. Поняття та види суб'єктів міжнародного права.
 3. Визнання в міжнародному праві.
 2. правонаступництво в міжнародному праві.
- Висновки.

Рекомендована література:

1. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р.
2. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990р. - К.: Політвидав України, 1990.
3. Конституція України
4. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року.
5. Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991р.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945.
7. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970.
8. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975.
9. Адамчук І.Г. Міжнародно-правове визнання державного кордону України з Румунією та Чехословаччиною (1939-1947 рр.) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Адамчук Ігор Григорович ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Л., 2010. - 207 арк.
10. Галан В.О. Міжнародне правонаступництво держав у практиці Співдружності Незалежних Держав [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Галан Вікторія Олександрівна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2006. - 224 арк.

11. Далявська Т. П. Невизнані держави в контексті державотворчих процесів та міжнародного визнання / Т. П. Далявська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2014. - Вип. 66. - С. 345-353.
12. Дурсунов Р.М. Міжнародно-правове визнання держав (проблеми теорії та практики) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Дурсунов Раміль Малік огли ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х., 2014. - 19 с.
13. Литвиненко І. Л. Литвиненко І. Л. Визнання держав у міжнародному праві / Литвиненко І. Л. Литвиненко І. Л. // Університетські наукові записки. - 2005. - № 1-2. - С. 238-243.
14. Макарчук В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939-1945 рр.) [Текст] / В. С. Макарчук ; Міжнародна асоціація істориків права, Львівський ін-т внутрішніх справ при НАВС України. - К. : Атіка, 2004. - 348 с.
15. Мельник А.Я. Правонаступництво України щодо міжнародних договорів СРСР [Текст] / А. Я. Мельник ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Інститут законодавства Верховної Ради України. - К. : Юридична думка, 2005. - 424 с.
16. Ноговіцина Ю.О. Міжнародно-правові аспекти правонаступництва України [Текст] / Ю. О. Ноговіцина ; наук. ред. О. В. Задорожній ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. - К. : Вид. дім "Промені", 2006. - 352 с.
17. Перевезенцев О.Ю. Міжнародно-правове регулювання інституту правонаступництва держав щодо міжнародних договорів [Текст] / О. Ю. Перевезенцев. - К. : Знання, 2007. - 262 с.
18. Топильницький М. В. Витоки інституту міжнародно-правового визнання держав у стародавньому світі / М. В. Топильницький // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2011. - Вип. 2. - С. 59-68.
19. Хмельова І. Є. Визнання та імунітет держав у міжнародному праві / І. Є. Хмельова // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 3. - С. 410-413.

ВСТУП

Характерною рисою міжнародного права є наявність у ньому комплексу основних принципів, під якими розуміються узагальнені норми, що відображають характерні риси та головний зміст міжнародного права, й володіють вищою юридичною силою. У дипломатичній практиці їх звичайно іменують принципами міжнародних відносин. У рамках міжнародного права

існують різні види принципів. Серед них важливе місце займають принципи-ідеї. До них відносяться ідеї миру і співробітництва, гуманізму, демократії, дотримання прав і свобод людини й ін. Принцип міжнародного права – юридична узагальнена норма поведження суб'єктів МП у зв'язку з певним видом правовідносин. Разом з юридичними нормами та інститутами принципи утворюють єдину складну систему міжнародного права.

В лекції розглядаються принципи міжнародного права, характеризуються основні суб'єкти міжнародного права. Також розглядаються безпосередні інститути міжнародного права які стосуються порядку виникнення та утворення суб'єктів міжнародного права.

1. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.

Слово **принцип** – від лат. *principium* – основа, початок.

В міжнародному праві для позначення принципів використовують словосполучення – *jus cogens*. Це норми. Ці норми є імперативними. Ці норми мають вищу юридичну силу. Ці норми є системоутворюючими.

Основні принципи МП закріплені **Статутом ООН 1945 року**. їхній зміст розкривається в **Декларації про принципи міжнародного права**, що стосуються дружніх відносин і співробітництва у відповідності зі Статутом ООН, прийнятою Генеральною Асамблеєю в 1970 р., а також у **Заключному акті** Наради по безпеці і співробітництву в Європі 1975 р.

Принципи міжнародного права – загальновизнані норми міжнародного права найбільш загального характеру.

Поява принципів є історично обумовленим фактом. Адже, з однієї сторони, вони необхідні для функціонування системи міжнародних відносин та міжнародного права. З іншої – їх існування та реалізація можливі у даних історичних умовах.

Принципи відображають корінні інтереси держав і міжнародного співтовариства в цілому.

Усі загальновизнані **принципи міжнародного права поділяються на:**

- а) **основні;**
- б) **галузеві.**

Слід зазначити, що сім основних принципів міжнародного права безпосередньо закріплені в Статуті ООН.

Усі загальновизнані принципи міжнародного права не існують ізольовано один від одного. Їх не можна протиставляти один одному, ставити на перше місце один із них. Таке положення знаходить своє відображення у прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН в 1970 році Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між

державами у відповідності до Статуту ООН. Крім цього, розділ 3 Декларації вказує, що принципи закріплені у ній «уявляють собою основні принципи міжнародного права».

У даній Декларації зазначається, що «При тлумаченні та застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними і кожний із принципів повинен розглядатися в контексті усіх інших принципів».

В 1975 році Нарада по безпеці та співробітництву у Європі у заключному акті сформулювало принципи, якими держави – учасниці повинні керуватись у взаємовідносинах. У цьому акті містяться вже не 7, а 10 принципів.

Основні принципи міжнародного права – це концентровано виражені та узагальнені загальноновизнані норми поведінки суб'єктів міжнародних відносин з приводу найбільш важливих питань міжнародного життя.

Принципи міжнародного публічного права виконують одночасно дві функції:

- сприяють стабілізації всього комплексу міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;
- закріплюють усе нове, що з'являється в практиці суб'єктів міжнародного права в рамках міжнародних відносин, і в такий спосіб сприяють їх розвиткові.

До загальних принципів міжнародного публічного права належать:

1. принцип суверенної рівності держав;
2. принцип незастосування сили або загрози силою;
3. принцип територіальної цілісності держав;
4. принцип непорушності державних кордонів;
5. принцип мирного вирішення міжнародних спорів;
6. принцип невтручання у внутрішні справи;
7. принцип загальної поваги прав людини;
8. принцип самовизначення народів і націй;
9. принцип співробітництва;
10. принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Основні принципи міжнародного права мають такі **особливості**, що дозволяють їм посісти важливе місце в системі норм міжнародного права:

- вони є універсальними нормами міжнародного права, їх відрізняють незаперечність і загальна обов'язковість;
- вони мають обов'язковий характер для всіх без винятку держав, незалежно від того, чи є вони членами ООН, та інших суб'єктів міжнародного права; вони мають першість стосовно всіх інших норм системи міжнародного права;
- вони, як виняток із загальних правил дії міжнародно-правових норм, мають зворотну силу, що дозволяє їм поширювати свою дію на будь-яку норму, яка виникла раніше самого принципу, аж до її скасування і невизнання пов'язаних із нею наслідків;
- тільки діяння, що порушують принципи міжнародного права, розглядаються як міжнародні злочини;

- ці принципи можуть бути правовою основою для регулювання міждержавних відносин за відсутності прямого регулювання.

Ст. 18 Конституції України визначає, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримки мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права».

Принцип суверенної рівності держав складає основу сучасних міжнародних відносин. Це означає, що кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших учасників системи, тобто їхнє право в межах власної території здійснювати законодавчу, виконавчу і судову владу без якогось втручання з боку інших держав, а також самостійно проводити свою зовнішню політику. Підтримку міжнародного правопорядку може бути забезпечено лише при повній повазі юридичної рівності учасників.

Об'єктивні закономірності міжнародних відносин, їх поступова демократизація призвели до розширення змісту принципу суверенної рівності держав. У сучасному міжнародному праві принцип рівності із найбільшою повнотою відбито в Декларації про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року. Пізніше цей принцип був розвинений у Декларації принципів Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 1975 року, Підсумковому документі Віденської зустрічі представників держав - учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1989 року, Паризькій хартії для Нової Європи 1990 року і ряді інших документів. Даний принцип закріплений у статутах міжнародних організацій системи ООН, у статутах більшості регіональних міжнародних організацій, у багатосторонніх і двосторонніх угодах держав і міжнародних організацій, у правових актах міжнародних організацій.

Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 року поняття суверенної рівності містить такі елементи:

- а) держави юридичне рівні;
- б) кожна держава користується правами, властивими повному суверенітету;
- в) кожна держава зобов'язана шанувати правосуб'єктність інших держав;
- г) територіальна цілісність і політична незалежність держави недоторканні;
- г) кожна держава має право вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи;
- д) кожна держава зобов'язана виконувати повністю і сумлінно свої міжнародні зобов'язання і жити у злагоді з іншими державами.

Основне призначення принципу суверенної рівності – забезпечити юридично рівну участь у міжнародних відносинах усіх держав незалежно від розбіжностей економічного, соціального, політичного або іншого характеру. Оскільки держави є рівноправними учасницями міжнародного спілкування, усі вони мають принципово однакові права й обов'язки.

У наш час держави часто передають на користь утворюваних ними міжнародних організацій частину своїх повноважень, що раніше вважалися невід'ємними атрибутами державного суверенітету. Відбувається це з різних причин, у тому числі у зв'язку зі зростанням кількості глобальних проблем, розширенням сфер міжнародного співробітництва і відповідно збільшенням кількості об'єктів міжнародного правового регулювання. Проте це не означає применшення принципу суверенної рівності в міждержавних відносинах. Передаючи частину своїх повноважень міжнародним організаціям добровільно, держави не обмежують свій суверенітет, а, навпаки, реалізують одне зі своїх суверенних прав - право на укладання угод. Крім того, держави, як правило, лишають за собою право контролю за діяльністю міжнародних організацій

Принцип незастосування сили або погрози силою Демократизація міжнародних відносин із неминучістю призводить до *обмеження застосування сили або погрози силою*. Вперше ця об'єктивна закономірність була закріплена як принцип міжнародного права в Статуті Організації Об'єднаних Націй, підписаному в Сан-Франциско 26 червня 1945 року, який був вироблений у період визвольної боротьби проти фашизму і відбив демократичні прагнення і надії народів на справедливий повоєнний устрій міжнародних відносин.

Відповідно до *ст. 2 Статуту* (п. 4) «усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, не сумісним із Цілями Об'єднаних Націй».

Згодом наведена формула Статуту була конкретизована в документах, прийнятих у формі резолюцій ООН. Серед них Декларація про принципи міжнародного права 1970 року, Визначення агресії 1974 року, Заключний акт НБСС 1975 року і ряд інших документів процесу в Гельсінкі, а також Декларація про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах 1987 року.

Нормативний зміст принципу незастосування сили складають:

- заборона окупації території іншої держави з порушенням норм міжнародного права;
- заборона актів репресалій, пов'язаних із застосуванням сили; надання державою своєї території іншій державі, що використовує її для здійснення агресії проти третьої держави;
- організація, підбурювання, надання допомоги або участь в актах громадянської війни або терористичних актів в іншій державі;
- організація або заохочення організації збройних банд, іррегулярних сил, зокрема найманців, для вторгнення на територію іншої держави.

Порушенням принципу незастосування сили слід також вважати насильніцькі дії стосовно міжнародних демаркаційних ліній і ліній перемир'я, блокаду портів або берегів держави, будь-які насильніцькі дії, що

перешкоджають народам здійснити законне право на самовизначення, а також ряд інших насильницьких дій.

Статут ООН передбачає (глава VII «Дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії») лише два випадки *правомірного застосування збройної сили*: з метою самооборони (ст. 51) і за рішенням Ради Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 42).

Застосування збройної сили в порядку самооборони правомірне тільки в тому випадку, якщо станеться збройний напад на державу. Ст. 51 Статуту ООН прямо виключає застосування збройної сили однією державою проти іншої у разі вживання останньою заходів економічного або політичного порядку. У подібних ситуаціях або навіть якщо існує загроза нападу країна може вдатися до відповідних заходів лише при дотриманні принципу домірності.

Принцип територіальної цілісності держав затверджено з прийняттям Статуту ООН у 1945 році. Процес його розвитку триває, навіть назва цього принципу остаточно не визначена. Можна зустріти згадування як територіальної цілісності, так і територіальної недоторканності.

Заключний акт НБСС 1975 року містить окреме і найбільш повне формулювання принципу територіальної цілісності держав: «Держави - учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав - учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, не сумісних із цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь - якої держави-учасниці, зокрема, від будь-яких дій, що являють собою застосування сили або загрозу силою. Держави-учасниці будуть однаковою мірою утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної на об'єкт військової окупації, або інших прямих чи непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права, або на об'єкт придбання за допомогою таких заходів чи погрози їх здійснення. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде визнаватися законною».

Зміст принципу територіальної цілісності держав виходить за рамки положень про заборону використання сили або погрози силою, або перетворення території в об'єкт військової окупації, або придбання території з використанням сили чи її загрози. Мова йде про *будь-які дії проти територіальної цілісності або недоторканності*. Наприклад, транзит будь - яких транспортних засобів через іноземну територію без дозволу територіального суверена є порушенням не тільки недоторканності кордонів, але і недоторканності державної території, оскільки саме вона використовується для транзиту. Всі природні ресурси є складовими компонентами території держави, і якщо недоторканна територія в цілому, то недоторканні і її компоненти, тобто природні ресурси в їх природному вигляді. Тому їх розроблення іноземними особами або державами без дозволу територіального суверена також є порушенням територіальної недоторканності.

Значення принципу територіальної цілісності держав дуже велике з погляду стабільності в міждержавних відносинах. **Його призначення** - захист території держави від будь-яких зазіхань.

Принцип непорушності (недоторканності) державних кордонів є логічним продовженням принципу територіальної цілісності держав і складає одну з найважливіших основ безпеки, насамперед європейських держав.

Фактично цей принцип закріплює непорушність державних кордонів країн Європи за підсумками Другої світової війни.

Цей принцип уперше був сформульований у Заключному акті НБСЄ 1975 року, який, зокрема, проголошує, що «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, так і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони».

Тому визнання цього принципу означає також і відмову від будь-яких територіальних домагань.

Держави – учасниці НБСЄ тим самим висловили своє визнання існуючих кордонів європейських держав. Це визнання є міжнародно-правовим, що спричиняє певні юридичні наслідки, зокрема, це визнання не можна *анулювати*.

Відповідно до статті 2 *Конституції України* «територія України в межах існуючих кордонів є цілісною і недоторканною».

Зважаючи на свій суверенітет і, зокрема, територіальне верховенство, кожна держава вправі самостійно встановлювати порядок перетинання її кордону громадянами, транспортом і вантажами (видання національного закону про державний кордон) або такий порядок устанавлюється за згодою зацікавлених держав з урахуванням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права (міжнародний договір про правовий режим державного кордону між суміжними державами).

Для забезпечення недоторканності кордонів суміжні держави укладають угоди про режим взаємного кордону. Україна має майже з усіма такими країнами угоду про режим взаємного кордону і про розвиток мирного співробітництва на кордонах.

Таким чином, **основний зміст принципу непорушності кордонів можна звести до трьох елементів:**

- визнання існуючих кордонів як юридичне встановлених відповідно до міжнародного права;
- відмова від будь-яких територіальних домагань на даний момент або в майбутньому;
- відмова від будь-яких інших зазіхань на ці кордони.

Принцип мирного вирішення спорів, покликаний забезпечити мирне співіснування держав, належить до норм, покладених в основу існування і стабільного функціонування міжнародного співтовариства. Відповідно до п. 3 ст. 2 *Статуту ООН* усі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої

міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість.

Еволюція принципу мирного вирішення міжнародних спорів відзначена серією міжнародних договорів і угод, які, у міру обмеження права звертатися до війни, поступово розвивали засоби мирного вирішення міжнародних спорів і встановлювали юридичний обов'язок держав **використовувати такі засоби**:

- принцип закріплений у Статуті ООН і у всіх міжнародних актах, що викладають принципи міжнародного права. Йому спеціально присвячений ряд резолюцій Генеральної асамблеї ООН, серед яких можна виділити Манільську декларацію про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 року; першим багатостороннім актом, що встановив обов'язок мирного вирішення спорів, був Статут Ліги Націй, її члени зобов'язалися передавати спір, здатний викликати розірвання, на третейський або судовий розгляд або на розгляд Ради Ліги;

- більш повна формула цього принципу втілена в Паризькому пакті про відмову від війни 1928 року, у якому сторони визнали, що врегулювання або вирішення всіх спорів або конфліктів, здатних виникнути між ними, якого б характеру або якого б походження вони не були, повинні завжди вишукуватися тільки в мирних засобах;

- відповідно до Статуту ООН Декларація про принципи міжнародного права 1970 року сформулювала принцип таким чином: «Кожна держава вирішує свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку і справедливість».

З наведеного формулювання принципу мирного вирішення міжнародних спорів слідує, що принцип ставить за обов'язок кожній державі вирішувати будь-які міжнародні спори мирними засобами. Сторони в суперечці не в праві відмовитися від мирного врегулювання і не можуть вивести з-під дії принципу будь-які спори.

Принцип не поширюється на спори, які стосуються справ, що входять, по суті, до внутрішньої компетенції будь-якої держави (принцип невтручання).

Попередження і вирішення спорів здійснюються на базі *принципів суверенної рівності і сумлінного виконання зобов'язань* з міжнародного права. Відзначається і самостійне значення *принципу сумлінності*. Держави повинні діяти в дусі сумлінності, для того щоб уникати виникнення спорів, повинні прагнути до якнайшвидшого і справедливого вирішення своїх спорів. Виявляється зв'язок із *принципом співробітництва*. Духом співробітництва і сумлінності слід керуватися в пошуках раннього і справедливого вирішення спорів. Відзначається і зв'язок із *принципом невтручання* — мирне врегулювання не повинне супроводжуватися втручанням у внутрішні справи. Особливо підкреслюється зв'язок із *принципом незастосування сили*.

Принцип невтручання у внутрішні справи є одним з основних принципів сучасного міжнародного права. Цей принцип закріплений у п. 7 ст. 2 Статуту

ООН і знайшов свою конкретизацію в авторитетних міжнародних документах: Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, Заключному акті НБСЄ 1975 року, Декларації ООН про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держави, про відгородження їх незалежності і суверенітету 1982 року.

Принцип невтручання у внутрішні справи тісно пов'язаний із *принципом суверенної рівності держав*. Із затвердженням у сучасному міжнародному праві *принципу права народів і націй на самовизначення* сфера дії принципу невтручання у внутрішні справи розширилася: він поширюється не тільки на суверенні держави, але і на народи і нації, що ведуть боротьбу за національне звільнення, і визначає обов'язок держав не нав'язувати їм свого суспільного або державного устрою і своєї ідеології.

Зміст принципу невтручання у внутрішні справи означає заборону державам і міжнародним організаціям утручатися у внутрішні справи держав і народів у будь-яких формах:

1. збройним, економічним, дипломатичним шляхом,
2. шляхом засилання шпигунів, диверсантів, відкрито або побічно, із боку однієї держави, декількох держав або під прикриттям міжнародної організації.

Так, відповідно до п. 7 ст. 2 Статуту ООН Організація не має права «на втручання в справи, що, по суті, входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави».

Проте слід мати на увазі, що деякі події, що відбуваються в межах території держави, можуть кваліфікуватися Радою Безпеки ООН як такі, що не стосуються винятково внутрішньої компетенції останньої. Так, наприклад, якщо Рада Безпеки ООН констатує, що вони загрожують міжнародному миру і безпеці, такі події перестають бути внутрішньою справою даної держави, і дії Об'єднаних Націй стосовно цих подій не будуть втручанням у внутрішні справи держави.

Таким чином, концепція невтручання не означає, що держави можуть довільно відносити до своєї внутрішньої компетенції будь-які питання. Міжнародні зобов'язання держави, у тому числі і їх зобов'язання за Статутом ООН, є критерієм, що дозволяє правильно підходити до вирішення цього питання.

Принцип поваги прав людини. Як самостійний *принцип поваги прав людини* був сформульований у Заключному акті НБСЄ 1975 року.

В аналізованій галузі ухвалений ряд *найважливіших актів, до яких належать:* Загальна декларація прав людини 1948 року і два Пакти про права людини 1966 року, один - про цивільні і політичні права, інший - про економічні, соціальні і культурні, права. Був укладений ряд Конвенцій з конкретних аспектів: про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 рік), про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (1966 рік), про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 рік), про права дитини (1989 рік) та ін.

Затвердження в міжнародному праві принципу поваги прав людини вносить зміни в саму концепцію сучасного міжнародного права.

Ставлення держави до свого населення стає об'єктом уваги міжнародного співтовариства. Держави беруть на себе зобов'язання *додержуватися історично досягнутих стандартів прав людини*, оскільки від цього залежать і міждержавні відносини. Міжнародне право враховує важливий аспект взаємозв'язку внутрішнього і міжнародного життя держав.

У ст. 3 Конституції України закріплено, що «права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

У цілому ж затвердження в міжнародному праві принципу поваги прав людини важливе свідчення ступеня цивілізованості як цього права, так і самого міжнародного співтовариства.

Кожна держава має суверенну владу видавати норми, що визначають права й обов'язки її громадян. Проте реалізація цієї влади повинна відбуватися в рамках міжнародного права. Міжнародний контроль у цій галузі не суперечить принципу невтручання. У Документі Московської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1991 року підтверджується, що «питання, які стосуються прав людини, основних свобод, демократії і верховенства закону, мають міжнародний характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складає одну з основ міжнародного порядку».

Відповідні зобов'язання становлять безпосередній і законний інтерес для всіх держав-учасниць і не належать до винятково внутрішніх справ відповідної держави.

На відміну від інших принципів міжнародного права принцип поваги прав людини займає центральне становище й у національному праві.

Аналіз міжнародних актів дозволяє виділити такі **основні положення принципу поваги прав людини**:

- визнання гідності, властивої всім членам людської родини, а також їх рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості і загального миру;
- кожна держава зобов'язана сприяти шляхом спільних і самостійних дій загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод відповідно до Статуту ООН;
- права людини повинні охоронятися владою закону, що забезпечить національний мир і правопорядок, людина не буде змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення;
- держава зобов'язана шанувати і забезпечувати всім особам, що знаходяться в межах її юрисдикції, права і свободи, визнані міжнародним правом, без будь-якої різниці, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, станового або іншого становища;

- кожна людина несе обов'язки стосовно інших людей і того суспільства і держави, до яких вона належить;
- держава зобов'язана вжити законодавчих та інших заходів, необхідних для забезпечення міжнародне визнаних прав людини;
- держава зобов'язана гарантувати будь-якій особі, права якої порушені, ефективні засоби правового захисту;
- держава зобов'язана забезпечити право людини знати свої права і діяти відповідно до них.

Принцип рівноправності та самовизначення народів і націй. Безумовна повага права кожного народу і нації вільно вибирати шляхи і форми свого розвитку є однією з принципових основ міжнародних відносин.

Принцип рівноправності та самовизначення народів і націй як обов'язкова норма сучасного міжнародного права одержав свій розвиток у Статуті ООН. Одна з найважливіших цілей ООН - «розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів» (п. 2 ст. 1 Статуту). Зазначена ціль конкретизується в багатьох його положеннях.

Зміст принципу рівноправності і самовизначення народів уперше розкритий у Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, прийнятій в той історичний період, коли процес деколонізації досяг апогею. Це обумовило основну спрямованість принципу: «Всі народи мають право вільно визначати без утручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана шанувати це право відповідно до Статуту ООН». Більш того, держави зобов'язані сприяти здійсненню принципу з метою сприяння дружнім відносинам між державами і ліквідації колоніалізму.

Самовизначення означає право народів вибирати такий шлях розвитку, що найбільшою мірою відповідає їх історичним, географічним, культурним, релігійним та іншим традиціям і уявленням.

У Декларації про принципи міжнародного права 1970 року підкреслюється: «Створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, вільно визначеного народом, є формами здійснення цим народом права на самовизначення». Слід брати до уваги, що *право національного самовизначення не зникає, якщо нація утворила самостійну державу або ввійшла до складу федерації держав.*

Суб'єктом права на самовизначення є не тільки залежні, але і суверенні нації і народи. З досягненням національної самостійності право на самовизначення лише змінює свій зміст, що знаходить висвітлення у відповідній міжнародно-правовій нормі.

Втілення принципу рівноправності і самовизначення народів у Статуті ООН показує, що мова йде про міждержавні відносини, які мають здійснюватися з урахуванням того, що *всі народи рівноправні, і кожний із них має право*

розпоряджатися своєю долею. Тут також підкреслюється значення такого роду відносин для зміцнення загального миру.

Кожна держава зобов'язана утримуватися від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи, про які йде мова, їхнього права на самовизначення. У своєму опорі таким діям народи вправі просити й одержувати підтримку відповідно до Статуту ООН.

Принцип самовизначення народів - це право народів, а не обов'язок, і здійснення цього права може бути різним. Самовизначення не повинне здійснюватися із сепаратистських позицій на шкоду територіальній цілісності і політичній єдності суверенних держав. З іншого боку, якщо народ створить орган, що його офіційно представляє і виконує публічно-правові функції, то будь-які насильницькі дії, що перешкоджають ззовні процесу самовизначення, можуть розглядатися як порушення принципу невтручання і суверенної рівності держав.

Право народів на самовизначення тісно пов'язане зі *свободою політичного вибору*. Народи, що самовизначилися, вільно вибирають не тільки свій внутрішньополітичний статус, але і зовнішньополітичну орієнтацію. Поважання свободи політичного вибору стає фундаментом співробітництва, а не суперництва і протиборства. З цим, зокрема, пов'язане право держав, що звільнилися, на проведення політики неприєднання, на участь у вирішенні як загальносвітових, так і регіональних проблем.

Міжнародні пакти про права людини 1966 року підтвердили *зв'язок самовизначення з правами людини*, закріпивши у своїх перших статтях положення про те, що «усі народи мають право на самовизначення» (ст. 1 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Що стосується етнічних, релігійних і мовних меншин, то належним до них особам не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, своєю мовою, а також сповідати свою релігію (відповідно до ст. 27 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року).

Ці положення розвинуті у Декларації Генеральної асамблеї ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 року. Держави зобов'язані охороняти «на їхніх відповідних територіях існування і самобутність» таких меншин і заохочувати створення умов для розвитку цієї самобутності.

Принцип міжнародного співробітництва зобов'язує держави співробітничати одна з одною незалежно від розходжень їх політичних, економічних і соціальних систем,

Ідея міжнародного співробітництва держав, незалежно від розходжень у їх політичному, економічному і соціальному ладі, у різноманітних сферах міжнародних відносин із метою підтримки міжнародного миру і безпеки є основним положенням у системі норм, що закріплені в Статуті ООН. Як принцип вона була сформульована в Декларації про принципи міжнародного права 1970 року.

Після прийняття Статуту ООН принцип співробітництва був зафіксований у статутах багатьох міжнародних організацій, у міжнародних договорах, численних резолюціях і деклараціях.

З прийняттям Статуту ООН принцип співробітництва посів своє місце в ряді інших принципів, обов'язкових для дотримання відповідно до сучасного міжнародного права. Так, відповідно до Статуту держави зобов'язані здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, а також зобов'язані підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою вживати, ефективних колективних заходів.

Конкретні форми співробітництва і його обсяги залежать від самих держав, їхніх потреб і матеріальних ресурсів, внутрішнього законодавства і прийнятих ними міжнародних зобов'язань.

Аналіз політико-правових документів, що відбивають наміри держав (Декларація про принципи міжнародного права 1970 року і Декларація принципів Заключного акта НБСС 1975 року), показує прагнення держав надати принципу співробітництва універсального характеру.

Обов'язок держав співробітничати одна з одною, звичайно, передбачає сумлінне дотримання державами норм міжнародного права і Статуту ООН. Якщо ж якась держава ігнорує свої зобов'язання, що випливають із загально визнаних принципів і норм міжнародного права, то тим самим ця держава підриває основу співробітництва.

Основними напрямками співробітництва є:

- підтримка миру і безпеки;
- загальна повага прав людини;
- здійснення міжнародних відносин в економічній, соціальній, культурній, технічній і торговій галузях відповідно до принципів суверенної рівності і невторчання;
- співробітництво з ООН і вживання заходів, передбачених її Статутом;
- сприяння економічному зростанню у всьому світі.

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань виник у формі міжнародно-правового звичаю *pacta sunt servanda* (лат. — угоди слід дотримуватися) на ранніх стадіях розвитку державності, а в даний час відображається в численних двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угодах.

Як загально визнана норма поведінки суб'єктів зазначений принцип закріплений у Статуті ООН, преамбула якого підкреслює прагнення членів ООН створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливність і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права. Відповідно до п. 2 ст. 2 Статуту, «всі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують взяті на себе за дійсним Статутом зобов'язання, щоб

забезпечити їм усім у сукупності права і переваги, що випливають із належності до складу Членів Організації».

Розвиток міжнародного права підтверджує універсальний характер принципу, що розглядається. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1968 року, кожний чинний договір обов'язковий для його учасників і має ними сумлінно виконуватися. Більш того, учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на підставу для невиконання ним договору.

Сфера дії розглянутого принципу помітно розширилася в останні роки, що було відбито у формулюваннях відповідних міжнародно-правових документів. Так, відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 року кожна держава повинна сумлінно виконувати зобов'язання, взяті нею відповідно до Статуту ООН, зобов'язання, що випливають із загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права, а також зобов'язання, що випливають із міжнародних договорів, які діють відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

У Декларації підкреслюється необхідність сумлінного дотримання насамперед тих зобов'язань, що охоплюються поняттям «загальноновизнані принципи і норми міжнародного права» або випливають із них.

У Декларації принципів Заключного акта НБСЄ 1975 року держави - учасниці погодилися сумлінно виконувати свої зобов'язання з міжнародного права: як ті зобов'язання, що випливають із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, так і ті, що випливають із відповідних міжнародному праву договорів або інших угод, учасниками яких вони є.

Зобов'язання «з міжнародного права», безумовно, ширше зобов'язань «і норм міжнародного права, що випливають із загальноновизнаних принципів».

У різних правових і соціально-культурних системах існує *своє розуміння сумлінності*, що безпосередньо позначається на дотриманні державами прийнятих зобов'язань. Концепція сумлінності дістала закріплення у великій кількості міжнародних договорів, резолюціях Генеральної асамблеї ООН, у деклараціях держав і т.д.

Юридичний зміст сумлінності слід виводити з тексту Віденської конвенції про право міжнародних договорів, головним чином з розділів «Застосування договорів» (статті 28-30) і «Тлумачення договорів» (статті 31- 33). Застосування положень договору - багато в чому визначається його тлумаченням.

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань поширюється тільки на *дійсні угоди*. Це означає, що розглянутий принцип застосовується тільки до міжнародних договорів, укладених *добровільно і на основі рівноправності*.

Таким чином *принципи відображають корінні інтереси держав і міжнародного співтовариства в цілому. З суб'єктивної сторони*

вони відображають рівень усвідомлення державами закономірностей системи міжнародних відносин, своїх національних та загальних інтересів.

2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.

Суб'єкт міжнародного права – це носій певних міжнародних прав і обов'язків, що виникають відповідно до загальних норм міжнародного права або розпоряджень міжнародно-правових актів.

Це також особа (у збірному значенні), поведінка якої регулюється міжнародним правом і яка вступає або може вступати в міжнародні публічні (міжвладні) правовідносини. Таким чином, це особи, учасники міжнародних відносин, що можуть бути носіями суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Для того щоб виступати в якості суб'єктів міжнародного права, ці особи повинні мати певні властивості, до числа яких належать:

- певна зовнішня відособленість;
- персоніфікація (можливість виступати в міжнародних відносинах у вигляді єдиної особи);
- здатність виробляти, виражати і реалізовувати автономну волю;
- брати участь у прийнятті норм міжнародного права і діяти згідно з цими нормами.

Будь-який суб'єкт міжнародного права має правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Правоздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки. Такою здатністю володіють держави з моменту їх створення; нації і народності, що борються за національну незалежність, — із моменту їх визнання в якості таких; міжнародні міждержавні організації — із моменту вступу документів (статут) про їхнє заснування в силу; фізичні особи — при настанні ситуацій, чітко обговорених у відповідних міжнародних договорах.

У поняття **дієздатності** входить самостійне здійснення суб'єктами міжнародного права своїх прав і обов'язків.

Деліктоздатність суб'єктів міжнародного права означає їхню здатність нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення.

Міжнародна правосуб'єктність містить у собі ряд елементів, що характеризують суб'єкта міжнародного права:

- право виступати на міжнародній арені від свого імені;
- право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права;
- право брати участь у створенні норм міжнародного права;
- врегулювання поведінки суб'єкта нормами міжнародного права;
- визнання суб'єкта міжнародного права в якості такого іншими суб'єктами міжнародного права та ін.

Суб'єкти міжнародного права мають загальну, галузеву і спеціальну правосуб'єктність.

Загальна правосуб'єктність – це здатність певних осіб (у силу факту свого існування) виступати в якості суб'єкта міжнародного права. Такою правосуб'єктністю володіють тільки суверенні держави і нації, що борються за національне визволення.

Галузева правосуб'єктність – це здатність суб'єктів міжнародного права виступати в якості учасників у певній сфері міждержавних відносин. Такою правосуб'єктністю володіють міжнародні міжурядові організації (ММУО).

Спеціальна правосуб'єктність – це здатність осіб бути учасниками тільки певного кола відносин у рамках окремої галузі міжнародного права. Спеціальною правосуб'єктністю, наприклад, володіють фізичні особи і міжнародні неурядові організації (МНУО).

Види суб'єктів міжнародного права. Всі суб'єкти міжнародного права діляться на:

- **основні (первинні)** – держави, нації і народності, що борються за своє національне визволення і створення власної національної держави.

Їхня поява є об'єктивною реальністю, результатом природно-історичного процесу. У силу властивого їм державного або національного суверенітету вони признаються носіями міжнародних прав і обов'язків.

- **похідні (вторинні)** – міжнародні міжурядові організації, специфічні державоподібні утворення (раніше – це так звані вільні міста Венеція, Гамбург та ін.).

Похідні суб'єкти міжнародного права створюються первинними. Тому обсяг їхньої міжнародної правоздатності (обсяг прав і повноважень) залежить від наміру і бажання їхніх створювачів – держав-фундаторів, що наділяють їх правом виступати в міждержавних відносинах від власного імені.

Держави – основні суб'єкти міжнародного права.

Держави є єдиними суверенними суб'єктами міжнародного права, тому що міжнародна правосуб'єктність властива їм у силу самого факту їх існування. Державний суверенітет означає повну самостійність і незалежність держави при розв'язанні питань внутрішнього і зовнішнього життя.

До елементів суверенітету держави належать:

а) територіальна цілісність, котра означає, що ніхто не вправі змінити територію держави без згоди на те її вищих органів державної влади або її народу;

б) територіальне верховенство, що означає, що на території держави діють закони тільки тієї держави;

в) нероздільність державної влади, що включає визнання всіма гілками влади верховенства законодавчої влади, що формує систему органів держави і визначає їхні повноваження;

г) незалежність державної влади як усередині країни від будь-яких фізичних і юридичних осіб, так і зовні, на міжнародній арені від інших держав і міжнародних організацій.

Якщо державу яким-небудь чином обмежено в суверенітеті (наприклад, не має повного верховенства на своїй території), то вона обмежується й в обсязі міжнародної правосуб'єктності.

Держава являє собою сполучення трьох елементів:

а) визначеної території;
б) населення, на ній проживаючого;
в) організації публічної влади. Територіально-організаційна структура держави може бути різноманітною.

Розрізняють прості і складні держави.

Прості (унітарні) держави являють собою єдину систему вищих органів державної влади, якій цілком підпорядковані органи влади на місцях.

Складні держави являють собою об'єднання декількох територіальних одиниць, що користуються певною політико-правовою самостійністю (деякими суверенними властивостями).

Міжнародна правосуб'єктність націй і народів, що борються за національне визволення.

Правосуб'єктність націй, що борються, як і правосуб'єктність держав, носить об'єктивний характер, тобто існує незалежно від чиеї-небудь волі.

Характерною рисою сучасного міжнародного права є визнання і затвердження в міжнародному житті принципу рівності і самовизначення народів. Саме народів, а не націй, тому що в Статуті ООН цей принцип закріплений у якості загальноновизнаної норми міжнародного права.

Нація – це історична спільність людей, які мешкають на певній території і володіють єдністю політичних, економічних, соціально-культурних укладів життя і спільністю мови. Таке спільне функціонування протягом тривалого історичного відтинка часу формує співтовариство, що має спільну самосвідомість своєї єдності і фіксовану самоназву. У такого співтовариства з'являється менталітет, що відрізняє його від інших людських співтовариств.

Політико-юридичною основою міжнародної правосуб'єктності націй слугує національний суверенітет. Проте на цій основі мають самостійний міжнародний статус лише ті нації і народності, що ще не мають власної державності і котрі ще не реалізували право на самовизначення у формі створення суверенної держави або у формі добровільного входження до складу якоїсь держави.

Для того щоб нація могла бути визнана суб'єктом міжнародного права, вона повинна відповідати певним умовам:

- повинна знати і вказувати територію, на якій вона припускає організацію своєї держави;
- повинна мати в наявності військові формування;

- повинна мати політичний центр або організацію, визнану в якості такої, що повинна мати тісний зв'язок із населенням країни і якій будуть підпорядковуватися зазначені військові формування;

- повинна бути визнана певним чином міжнародними структурами.

Правосуб'єктність міжнародних організацій. Не всі міжнародні організації є суб'єктами міжнародного права. До таких відносять тільки ММУО, створювані первинними суб'єктами міжнародного права.

ММУО — стабільна форма міжнародних відносин між її членами — суверенними державами, що має узгоджені учасниками цілі, компетенцію діяльності і свої органи, а також специфічні інституції {статут, процедуру, членство, порядок роботи і прийняття рішень і т.д.}. Значення міжнародних організацій цієї категорії визначається насамперед офіційною участю в них держав і урядів, а також важливістю задач, що покликані вирішувати ММУО.

Міжнародні міжурядові організації належать до категорії вторинних суб'єктів міжнародного права. Вони створюються державами, що є не тільки їхніми фундаторами, але згодом стають членами цих організацій.

Таким чином, правосуб'єктність ММУО носить функціональний характер, тобто вона обмежена їхніми статутними цілями і задачами. Спеціальна правоздатність ММУО полягає також і в тому, що вони не можуть виступати стороною в суперечці, аналізованій Міжнародним Судом ООН (такою стороною може бути тільки держава).

Україна приймає активну участь у діяльності міжнародних організацій, перебуваючи учасником понад 130 ММУО.

Основними правами ММУО є наступні:

- право брати участь у створенні міжнародно-правових норм;

- право органів організації користуватися певними владними повноваженнями, у тому числі право на прийняття рішень, обов'язкових для виконання;

- право користуватися привілеями й імунітетами, наданими як організації, так і її співробітникам;

- право розглядати спори між учасниками, а в деяких випадках і з державами, що не беруть участь у даній організації.

Також, в міжнародному праві виділяють нетипових суб'єктів. Нетипові суб'єкти - вираз, яким зазвичай позначають утворення, які не володіють ознаками, необхідними для суб'єкта міжнародного права, але тим не менш визнаними в якості такого. Такі випадки носять винятковий характер і пояснюються необхідністю правового врегулювання особливої ситуації. Вирішення питання залежить від інших держав, які вважають такий спосіб врегулювання найбільш доцільним. До них відносять: державоподібні утворення, уряди в еміграції, воююча сторона, повстала сторона.

Державоподібні суб'єкти (квазідержави). Основною особливістю таких суб'єктів є те, що вони не тотожні державам (хоча і мають майже всі ознаки

такого утворення, перебуваючи як би міні-державами), не мають державний суверенітет, але виступають у якості самостійних, хоча й в обмеженій ступені, учасників міжнародно-правових відносин.

Такий спеціальний міжнародно-правовий статус державоподібних суб'єктів встановлюється відповідно до міждержавних договорів, їхня міжнародна правосуб'єктність визначається тим, що вони спроможні самостійно і незалежно від держав та інших суб'єктів міжнародного права здійснювати встановлені права й обов'язки.

Ватикан (Holy See – Святий престол) – місто-держава, що є міжнародним та ідеологічним центром римсько-католицької церкви. У 1870 році, у ході завершення об'єднання Італії, папська держава припинила своє самостійне існування поряд з іншими державами Апеннінського півострова.

Правове положення Ватикана визначене Латеранськими угодами, підписаними між Італією і Святим престолом (так дотепер іменується в міжнародних договорах Ватикан) 11 лютого 1929 року. Цей договір поклав кінець багаторічним непорозумінням між Італією і Ватиканом і був укладений з ініціативи глави фашистського уряду Б. Муссоліні, що після приходу до влади потребував політичної підтримки такої потужної сили, як католицька церква.

У преамбулі Латеранського договору міжнародно-правовий статус держави «Місто Ватикан» визначений у такий спосіб: для забезпечення абсолютної і явної незалежності Святому престолу, що гарантує явний суверенітет на міжнародній арені, виявилася необхідність створення «держави» Ватикан, признаючи стосовно Святого престолу його повну власність, виняткову й абсолютну владу і суверенну юрисдикцію. У відповідь на визнання Італією його суверенітету Ватикан заявляв, що не бажає і не буде приймати участі в «світському суперництві між іншими державами... за винятком випадку, коли сторони звернуться зі спільним закликком до миротворчої місії Святого престолу».

Ватикан активно бере участь у міжнародних відносинах, засновує в інших державах постійні представництва, активно бере участь у діяльності міжнародних організацій, є членом ряду з них (МАГАТЕ, МСЕ, Всесвітній поштовий союз та ін.), або виступає при них у якості постійного спостерігача (ООН, ЮНЕСКО).

Князівство Сіландія (або Принципат Сіландія) — самопроголошена офіційно невизнана держава, розташована на колишній військово-морській платформі Форт-Роуз, що використовувалася під час другої світової війни за 10 кілометрів від узбережжя Суффолку, що на сході Великобританії. Сіландію було проголошено суверенним князівством 2 вересня 1967 року колишнім майором британської армії Педді Роєм Бейтсом, а сам Рой став князем новопроголошеної держави.

3. ВИЗНАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.

Визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона:

а) прямо чи побічно заявляє або про те, що розглядає іншу державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини, або

б) про те, що вважає владу, що затвердилася не конституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виступати в міждержавних відносинах у якості представника цієї держави або населення відповідної території.

Слід мати на увазі, що обов'язку визнання не існує, це право держави. За допомогою акту визнання держава погоджується з відповідними змінами в міжнародному правопорядку і міжнародної правосуб'єктності.

Визнання на практиці означає, що держава визнає іншу нову державу як юридичну особу, тобто з усіма її правами й обов'язками, що впливають із міжнародного права. Таким чином, право і дієздатність кожного суб'єкта реалізуються у взаємовідносинах з іншими і залежать від їхнього бажання прийняти його в міжнародне співтовариство.

Проблема визнання держави виникає у разі її утворення на колишній залежній території в результаті деколонізації. В даний час вона виникає частіше усього при територіальних змінах: при об'єднанні двох і більше держав або при їхньому розпаді (поділі, виділенні). Особливо актуальне визнання при здобутті незалежності, при соціальних революціях, а також при нелегітимних засобах зміни політичного режиму (в результаті військового перевороту, при встановленні диктатури або виникненні нової держави в результаті збройної інтервенції іншої держави — наприклад, «Турецької Республіки Північного Кіпру»).

Визнання нової держави є політичним актом і не регламентується міжнародним правом. Воно здійснюється звичайно за допомогою заяви держави, що визнає, адресованої визнаній державі, про намір вступити з нею у взаємовідносини як із суверенною державою, зокрема — установити з нею дипломатичні відносини.

Визнання як юридичний факт є базою для всіх наступних відносин між суб'єктами міжнародного права, і дипломатичні, і консульські відносини встановлюються після визнання.

У міжнародному праві існують такі форми визнання:

— **de facto**;

— **de jure**;

— **ad hoc**.

Визнання **de facto** — це визнання офіційне, але не повне. Воно означає вираження непевності в тому, що дана держава або уряд достатньо довговічні або життєздатні. Воно може спричинити встановлення консульських відносин, але це не є обов'язковим. Визнання **de facto** є практичне визнання, що включає в себе

економічні і культурні контакти, при відсутності повних контактів, відсутності дипломатичного визнання. Але й у цих відносинах держава (уряд), у відношенні якої відбулося визнання *de facto*, вступає в міжнародні відносини як суверен. Так, у 1960 році СРСР визнав *de facto* Тимчасовий уряд Алжирської Республіки.

Як правило, через якийсь час визнання *de facto* трансформується у визнання *de jure*.

Визнання **de jure** — повне, остаточне визнання, що означає встановлення між суб'єктами міжнародного права міжнародних відносин у повному обсязі і у всіх галузях міжнародного спілкування. Визнання *de jure* здатне спричинити обмін дипломатичними представниками вищого класу, визнання прав визнаної держави на розпорядження майном та іншими цінностями, що належать їй за кордоном, визнання її імунітету від юрисдикції держави, що визнає, і т.п. Іноді таке визнання супроводжується різноманітними застереженнями з боку держави, що визнає, наприклад, про територіальні межі поширення визнаної влади (при визнанні Великобританією Союзу РСР у 1924 році) або про відношення до міжнародних зобов'язань (роблена Великобританією при визнанні Народної Республіки Болгарії в 1947 році).

Зустрічаються випадки, коли держави, уряди вступають в офіційний контакт одна з одною вимушено, для розв'язання яких-небудь конкретних питань, але водночас не бажають визнавати одна одну. У цьому випадку говорять про визнання **ad hoc** (у даній ситуації, у конкретній справі). Іноді метою таких контактів може бути укладання міжнародних договорів. Наприклад, чотири учасники переговорів про закінчення війни у В'єтнамі (США і три в'єтнамські сторони) підписали в 1973 році відомі Паризькі угоди, хоча деякі з них один одного не визнавали. Відсутність визнання в таких випадках не повинна відбиватися на юридичній чинності договору.

Дестинатори – це особи, які не володіють усіма елементами міжнародної правосуб'єктності, але можуть брати участь в окремих правовідносинах, урегульованих нормами міжнародного права.

Види визнання розрізняють у залежності від дестинаторів визнання. Можна виділити традиційні види визнання (держав і урядів) і попередні або проміжні (визнання націй, сторони, що повстала або воює, організації опору й урядів в еміграції /вигнанні/).

Як уже відзначалося, **визнання держав** має місце, коли на міжнародну арену виходять нова незалежна держава, що виникла в результаті революції, війни, об'єднання або поділу держав і т.д. Основним критерієм визнання в даному випадку виступає незалежність визнаної держави і самостійність у здійсненні ефективної державної влади. Крім того, до таких критеріїв слід віднести і легітимність державної влади, що встановилася у визнаній державі. При цьому під легітимністю слід розуміти підтримку населенням режиму, що встановився, а не тільки законність приходу до влади.

Відповідно до сформованої міжнародної практики у визнанні повинно бути відмовлено знову створеній державі або уряду, якщо вони ведуть політику агресії, встановлюють режим апартеїду, або вони створені в порушення принципу самовизначення.

Визнання уряду відбувається, як правило, одночасно з визнанням нової держави, тому що акт визнання безпосередньо адресується йому.

Визнання уряду, за своєю суттю, означає визнання його здатності здійснювати ефективну владу в державі

Незважаючи на те, що визнання уряду відбувається, як правило, одночасно з визнанням нової держави, у даний час практика міжнародного життя знає визнання уряду без визнання держави. Це має місце у вже зазначених випадках, коли уряд приходить до влади неконституційним шляхом у вже визнаній державі (громадянські війни, військові перевороти). При цьому багато держав, що оголошують про визнання нового уряду, виходять із того, що тільки народ кожної держави вправі вирішувати питання про уряд і форму правління і що повага суверенних прав є головним принципом відносин між державами.

Водночас і тут є певні умови такого визнання прагматичного характеру. Воно відбувається, якщо:

а) уряд здійснює дійсний контроль над більшою частиною країни й ефективно керує нею;

б) у процесі приходу до влади нового уряду не були суттєво порушені права людини.

Визнання уряду є або остаточним і повним, або тимчасовим чи обмеженим лише деякими юридичними відносинами.

Визнання нового уряду виражається різноманітними засобами:

- визначеною заявою;
- підписанням угод, що мають тимчасовий характер або обмежене значення;
- підтримка епізодичних відносин із новим урядом і т.д.

Визнання уряду не спричиняє в обов'язковому порядку визнання компетенції його судової, адміністративної або іншої влади або наслідків екстериторіальності його актів.

Визнання нового уряду витікає або з визначеної заяви, або з позитивного факту, що однозначно показує наявність наміру надати це визнання. При відсутності такої заяви або факту визнання не може бути отримано. Визнання нового уряду має зворотну силу з моменту, коли воно почало здійснювати свою владу.

Визнання уряду у вигнанні (визнання емігрантського уряду) є особливим видом визнання урядів. Така практика була широко поширена під час Другої світової війни і слугувала насамперед меті підкреслити незаконний характер фашистської окупації ряду європейських країн і позбавлення їхньої державності. Це стосувалося урядів Польщі, Франції, Чехії та деяких інших, що були вигнані з території своїх держав і знайшли захисток в інших країнах.

Міжнародне визнання уряду у вигнанні відбувалося при наявності визначених критеріїв:

- а) тісного зв'язку такого уряду зі своїм народом;
- б) наявності підпорядкованих такому уряду військових формувань, що борються за визволення своєї країни.

Слід зазначити, що емігрантський уряд часто втрачає зв'язок із відповідною територією і тому перестає представляти дану державу в міжнародних відносинах. Тому визнання уряду у вигнанні є заходом, що носить тимчасовий і винятковий характер. В даний час такий вид визнання використовується досить рідко.

Під **визнанням воюючої сторони** розуміють визнання учасника міжнародно-правових відносин, що регулюються законами і звичаями війни і виникають у зв'язку з її початком. Характерною рисою такого суб'єкта міжнародного права є те, що тут він сам приймає на себе статус воюючої сторони, вступивши в збройний міжнародний конфлікт з іншим таким суб'єктом (має місце при агресії однієї держави проти іншої, у процесі самовизначення націй і народів). Проте в будь-якому випадку воююча сторона повинна дотримуватися законів і звичаїв війни, порушення яких буде вважатися міжнародним злочином.

В даний час визнання в якості воюючої сторони фактично трансформувалося в міжнародно-правовий інститут визнання органів і організацій національно-визвольного руху.

Під **визнанням повсталі сторони** в міжнародному праві розуміється визнання повстанців, загонів опору, учасників громадянської або національно-визвольної боротьби, що контролюють певну територію своєї держави і ведуть збройну боротьбу проти колонізаторів, диктаторських, фашистських та інших антидемократичних режимів за самовизначення свого народу. Іншими словами, визнання воюючої сторони постає на порядку денному при збройному нападі однієї держави на іншу (у наявності є зовнішній чинник), а визнання повсталі сторони необхідно при виступі внутрішньодержавних суб'єктів проти свого уряду (у наявності є внутрішній чинник).

Таким чином, хоча точного розмежування понять повсталі і воюючих сторін не існує, відмінність воюючої сторони в міжнародному конфлікті від повсталі сторони в громадянській війні полягає в тому, що в останньому випадку такий статус виникає у внутрішньодержавного суб'єкта тільки після міжнародного визнання з боку інших суб'єктів міжнародного права.

Статус повсталі сторони, що припускає менший обсяг прав, ніж статус воюючої сторони, надає право учасникам збройної боротьби у випадку їхньої поразки і переходу на територію іншої держави вимагати від неї надання захистку, а держава, що дала захисток, зобов'язана їх розглядати як комбатантів (учасників військових дій) і не видавати владі, що одержала над ними перемогу. Повсталі сторона також зобов'язана дотримуватися законів і звичаїв ведення війни.

Соціальна цінність визнання полягає в тому, що на його основі здійснюється правонаступництво держав.

4. ПРАВОНАСТУПНИЦТВО В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.

Під міжнародним правонаступництвом розуміється перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (правопопередника) до іншого (правонаступника) внаслідок виникнення або припинення існування держави або зміни її території.

Правонаступництво виникає:

- при розпаді федерації;
- при інших територіальних змінах (розпаді держави на дві і більше держави, злитті держав або входженні території однієї держави до складу іншої);
- при соціальних революціях;
- при розпаді колоніальної системи.

Об'єктами правонаступництва можуть бути:

- територія;
- договори;
- державна власність;
- державні архіви;
- державні борги;
- членство в міжнародних організаціях.

Існують такі види правонаступництва:

- повне – універсальне – коли до правонаступника переходять усі права й обов'язки правопопередника (наприклад, Україна є повним правонаступником УРСР);
- неповне (часткове) – коли до правонаступника переходить частина прав і обов'язків або тільки права чи обов'язки (наприклад, Україна є частковим правонаступником СРСР з питань ядерної зброї);
- відсутність правонаступництва (*tabula rasa* – чиста дошка) – коли новий суб'єкт міжнародного права відмовляється від усіх прав і обов'язків правопопередника, у тому числі не зв'язує себе його зобов'язаннями по міжнародних договорах.

Зважаючи на те, що основними суб'єктами міжнародного права є держави, у міжнародному праві мова йде насамперед про їхнє правонаступництво.

В даний час основні питання правонаступництва держав урегульовані в двох універсальних договорах: **Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів від 23 серпня 1978 року** (Україна приєдналася до даної конвенції 17 вересня 1992 року) і **Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних**

архівів і державних боргів від 8 квітня 1983 року. Україна приєдналася до даної конвенції 17 листопада 1992 року).

Віденська конвенція 1978 року регулює правонаступництво тільки стосовно договорів, що укладені в писемній формі, і тільки лише між державами. У відношенні усних договорів і договорів між державами й іншими суб'єктами міжнародного права діють звичайні норми.

Конвенція закріплює такі правила правонаступництва стосовно договорів:

а) у разі створення в результаті деколонізації нової незалежної держави діє принцип («чистої дошки»): нова держава не пов'язана з договорами, укладеними колишніми державами-метрополіями;

б) нова незалежна держава не зобов'язана зберігати який-небудь договір або ставати його учасником тільки тому, що в момент правонаступництва цей договір був чинним у відношенні території — об'єкта правонаступництва;

в) нова держава може стати учасницею будь-якого багатостороннього договору, що був у силі для території правонаступництва, шляхом повідомлення про правонаступництво. Якщо до моменту правонаступництва держава-попередниця підписала договір з умовою ратифікації, прийняття або затвердження, правонаступник може стати учасником договору, ратифікувавши, прийнявши або затвердивши його (крім випадків несумісності участі правонаступника з об'єктами і цілями договору).

Якщо частина території держави стає частиною території іншої держави, стосовно цієї території:

а) договори держави-попередниці втрачають силу;

б) договори держави- правонаступниці набувають сили, крім випадків, коли застосування цих договорів було б несумісним із їхніми об'єктами і цілями. Двосторонній договір, що знаходиться в силі, у відношенні території – об'єкта правонаступництва вважається чинним і для держави- правонаступниці, якщо нова держава домовилася про це з контрагентом або це впливає з її поведіння.

При об'єднанні двох або декількох держав права і зобов'язання по їхніх договорах переходять до правонаступника, якщо сторони не встановили інше і якщо це не суперечить об'єктам і цілям договору.

При відділенні частини території і приєднанні її до іншої держави договори попередника продовжують знаходитися в силі для правонаступника.

Про правонаступництво договорів робляться письмові повідомлення депозитарію договору або його учасникам.

Віденською конвенцією 1983 року встановлені правила правонаступництва стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів.

Відповідно до Конвенції державна власність – майно, а також права й інтереси, що на момент правонаступництва належали відповідно до внутрішнього права держави-попередниці, цій державі.

Державні архіви являють собою сукупність документів будь-яких давнини і роду, зроблених або набутих державою-попередницею у ході її діяльності, що належать державі на момент правонаступництва відповідно до її внутрішнього права, і такі, що зберігаються під її контролем у якості архівів для різноманітних цілей.

Під державним боргом розуміється будь-яке фінансове зобов'язання держави стосовно іншої держави, міжнародної організації або будь-якого іншого суб'єкта міжнародного права, що виникло відповідно до міжнародного права.

Перехід власності, архівів і боргів при правонаступництві регулюється угодами між державою-попередницею і державою-спадкоємницею. При відсутності таких угод діють наступні правила:

а) При передачі частини території держави іншій державі до правонаступника переходять:

- усе нерухоме майно, що знаходиться на відповідній території, а також рухоме майно, пов'язане з діяльністю держави на даній території;
- частина архівів, що стосується відповідної території і необхідна для її нормального управління;
- державний борг (у справедливій долі).

б) При створенні нової незалежної держави на території держави-попередниці до держави-правонаступниці переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на її території, а також нерухомість, що належить державі-попередниці і знаходиться за кордоном. До правонаступника переходить також рухоме майно, що знаходиться на території держави-попередниці;
- архіви, що належать її території, а також частина інших архівів, необхідних для нормального управління.

Державні борги до правонаступника не переходять.

в) При об'єднанні декількох держав в одну до правонаступника переходять: уся власність держав-попередників, їхні архіви і борги.

г) При відділенні частини території від держави до правонаступника переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на даній території, а також усе пов'язане з нею рухоме майно і частини іншого рухомого майна (у справедливій долі);
- частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, необхідні для управління нею;
- державний борг (у справедливій долі).

д) При поділі держави, коли частини території утворюють дві або декілька держав-правонаступниць, до правонаступників переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на їх території, а також рухома власність, що належить їй;
- частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, що мають безпосереднє відношення до неї;

- державний борг (у справедливій долі).

ВИСНОВКИ

Закріплення визнаних цивілізованими націями загальних принципів права в універсальних міжнародно-правових актах підтверджує цивілізаційну природу юридично обов'язкової сили міжнародного права, яке лише у такий спосіб здатне регулювати міжнародні відносини. Принципи міжнародного права є основою системи міжнародного права. Суперечність інших норм або дій тих чи інших держав основним принципам міжнародного права, призводить до порушення світового порядку, який встановлено після другої світової війни. Що, відповідно, може привести до розв'язання нових конфліктів та привести до значних жертв.